

Bolvári-Takács Gábor

Adattár a Kossuth-díj hat évtizedéről

Közismert, hogy a Kossuth-díj a kulturális és művészeti, a Széchenyi-díj pedig a tudományos és műszaki alkotótevékenység legmagasabb szintű állami elismerésére szolgáló kitüntetés, amelyet kivételesen magas színvonalú, példaértékű, nemzetközi rangú teljesítményekért a kormány előterjesztésére a köztársasági elnök adományoz. A Kossuth-díjat az Országgyűlés 1948. március 3-án alapította, az 1948. évi XVIII. törvénycikkel. Eredetileg az irodalmi és művészi értékeken kívül tudományos, műszaki, katonai teljesítmények, sőt az ipari, mezőgazdasági termelőmunka elismerésére is szolgált. Az 1963. évi 36. törvényerejű rendelet a tudományos, műszaki, gazdasági és oktatási teljesítmények elismerésére megalapította az Állami Díjat, a Kossuth-díjat tehát ettől kezdve alapvetően az irodalom és a művészetek képviselői kapták. Ezt a megosztást az Országgyűlés a rendszerváltozás hajnalán a Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvénnyel megerősítette, oly módon, hogy a Széchenyi-díj lényegében a korábbi Állami Díj helyébe lépett.

A hatvanadik alapítási évforduló tiszteletére jelentette meg a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó az 1948-2008 között Kossuth-, Állami és Széchenyi-díjjal kitüntetettek adattárát. A mű nem előzmény nélküli. A Minisztertanács Titkárságának gondozásában már 1988-ban napvilágot látott egy összefoglaló kiadvány, amelyben közzétették a díjazottak adatait, fény-

képét és a díjak hivatalos indokolását, kiegészítve mindezt az átadások korabeli sajtóvisszhangjával, illetve a díjak történetét és jogszabályi háttérét bemutató áttekintéssel (*Kossuth-díjasok és Állami Díjasok almanachja 1948-1985, szerkesztette: Darvas Pálné, Klement Tamás, Terjék József, Akadémiai Kiadó, 1988*). A most megjelent összeállítás előszavából az is kiderül, hogy 1998-ban is készült kislexikon, amely azonban kereskedelmi forgalomba nem került (*A Kossuth-díj, az Állami Díj és a Széchenyi-díj fél évszázada, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1998*). A jelen mű tehát a már publikált adatokon nyugszik, amelyhez forrásként a Magyar Közlöny szolgált. Az életrajzi információkhoz kormányzati kitüntetési iratokat, illetve közgyűjteményi adatokat használtak fel, a fényképek forrása pedig alapvetően a Magyar Távirati Iroda volt. Az 1988-as kiadványhoz képest jóval részletesebb az odaítélés jogszabályi háttérének, benne a jelölőbizottságok rendszerének és személyi összetételének bemutatása.

A Kossuth-díj (és persze az Állami, majd Széchenyi-díj) története többé-kevésbé pontos fokmérőként tükrözi a 20. század második fele magyar történelmének hatalmi viszonyait, az „uralkodó elit” és az értelmiség között mindig eltérő intenzitással létező együttműködési kényszer elemeit. Az adományozás ugyanis – még a valós szakmai teljesítmények esetében is – nem

csupán politikai esemény, hanem beavatási szertartás és legitimációs aktus volt egyben. Az ötvenes években az „udvari értelmiség” megteremtését, a Kádár-korszakban a hatalommal történő „kiegyezést” szolgálta. 1948-ban és 1990-ben – kivételesen – posztumusz díjakat is odaítéltek. Mindkét esetben rehabilitációról volt szó: 1948-ban Bartók Béla, Derkovits Gyula, Horváth István, József Attila és Somogyi Imre jelentették az eszmei viszonyítási pontot, 1990-ben pedig Dohnányi Ernő, Eckhardt Sándor, Hamvas Béla, Huszárk Zoltán, Jékely Zoltán, Kodolányi János, Kondor Béla, Latinovits Zoltán, Laziczius Gyula, Márai Sándor, Molnár István, Óze Lajos, Rajeczky Benjámín, Sinka István, Tóth Menyhért (Kossuth-díj), illetve Bibó István, Györfy Barna, Hajnal István, Jendrassik György, Johan Béla, Kerényi Károly, Mátyás György, Náray Szabó István, Papp Simon, Sántha Kálmán, Szabó István, Varga István (Széchenyi-díj) kitüntetésével próbálta rendezni adósságát a politikai elit. Látható, hogy 1990-ben olyan személyek kaptak posztumusz díjat, akik a szocializmus időszaka alatt különféle megfontolásból, olykor csupán viszonylag korai haláluk miatt, de leginkább a rendszerrel való ideológiai szembenállásuk okán ezt nem érhették meg. Az sem véletlen, hogy az 1956-os forradalom után, amikor az értelmiség különböző csoportjainak megnyeréséért folytatott erőfeszítések során a politikának nyilvánvalóvá kellett tennie szándékait, ehhez az 1957. március 15-én kiosztott Kossuth-díjakat is felhasználták. Ekkor tüntették ki többek között Borsos Miklóst, Fodor Józsefet, Fülep Lajost, Gillemot Lászlót, Heltai Jenőt, Marton Gézát, Medgyessy Ferencet, Molnár Antalt, Németh Lászlót, Szabó Lőrincet, Timár Józsefet – így küldve kódolt üzenetet a „másként gondolkodóknak”. Jellemző az is, hogy Illyés Gyula és Ko-

dály Zoltán három-három Kossuth-díja mindig egy-egy történelmi helyzetet szimbolizált. Kodálnál 1948 (a hatalmi fordulat), 1952 (a Rákosi-éra fénykora), 1957 (a Kádár-restauráció); Illyésnél (1948, 1953, valamint 1970: a Kádár-éra fénykora, a X. pártkongresszus). A díjat 1948-1963 között és 1990 óta minden év március 15-én, 1964-1988 között 2-3 évente április 4-én adták át. A ritkább díjazás a kiválasztottak körének szűkítését célozta.

A Kossuth-díjat (majd 1963-tól az Állami Díjat is) eredetileg több fokozatban, gyakran megosztva adományozták. 1948-tól arany és ezüst, 1951-től csillaggal ékesített arany, valamint arany és ezüst, 1953-tól bronz fokozatban is. 1955-től a Nagydíj, valamint az I, II, és III. fokozatok léptek a korábbiak helyébe, majd ez utóbbiak 1978-tól megszűntek. A Nagydíjat 1963-95 között nem adták ki.

A kötet lapozgatása során felmerülő legérdekesebb kérdés kétségtelenül a kitüntetések politikai vonatkozásainak vizsgálata. Ilyen például az ismételt díjak rendszere. A Kossuth-díjnál az ötvenes évektől jellemző volt, hogy ugyanazon személy több ízben is részesült a kitüntetésben. Így lett háromszoros díjas a már említett Illyés Gyula és Kodály Zoltán mellett Bán Frigyes (1950, 1952, 1954), Fábri Zoltán (1953, 1955, 1970), Fischer Annie (1949, 1955, 1965), Keleti Márton (1951, 1953, 1954), Nádasdy Kálmán (1950, 1954, 1965) és Szőkefalvi-Nagy Béla (1950, 1953; 1978 – Állami Díj). Ez a gyakorlat utóbb fokozatosan elhalt, utoljára 1973-ban ítélték oda Kossuth-díjat másodszer (Illés György). A politika '70-80-as évekbeli elképzeléseihez már nem illett az ismételt díjazás gyakorlata, hiszen ellentmondott a fokozatosság elvének és a hierarchiára való törekvésnek. A rendszerváltozás után azonban visszatért az ismételt díjazás, 1991-ben Farkas

Ferenc, majd 1996-ban Kurtág György zeneszerző esetében. 1997-ben a Bartók Vonósnégyes kapott megosztott Kossuth-díjat, amelynek tagjai közül ketten már Kossuth-díjas művészek voltak. 1998 óta pedig – vitathatatlan művészi teljesítmények mellett is – több ízben felismerhető kultúrpolitikai célzattal történtek duplázások (1998: Darvas Iván, 1999: Törőcsik Mari, 2005: Kocsis Zoltán, 2006: Petrovics Emil, 2007: Perényi Miklós, Psota Irén, 2008: Ránki Dezső). A Széchenyi-díj esetében a gyakorlat már az első adományozástól kezdve létezik, Állami vagy Kossuth-díjjal rendelkező tudósoknál, mint Ádám György (2007), Balogh János (1993), Czibere Tibor (2006), Keresztury Dezső (1996), Kosáry Domokos (1995, Nagydíj), Kulcsár Kálmán (1998), Lovász László (2008, Nagydíj), Mosonyi Emil (2006), Pécsi Márton (1990), Szöllősy András (2007), Ujfalussy József (2006), Vámos Tibor (2008) és mások. Sőt, Rába György személyében utóbb Kossuth-díjjal kitüntetett Széchenyi-díjasunk is van (1993, 2008).

A Kossuth-díjat, mint életmű-elismerést, a művészeti díjak rendszerébe korábban semmilyen módon be nem illeszthető személyek részére az Antall-kormány vezette be, nem titkolt politikai üzenettel. Határon túli magyar írók, művészek elismeréséről volt szó: 1991-ben Határ Győző, 1992-ben Sütő András és Szőts István, 1993-ban Kányádi Sándor, 1994-ben Dobos László részesült Kossuth-díjban. A sor folytatódott Faludy György (1994. október 23-án!), Kallós Zoltán (1996), Lászlóffy Aladár (1998), Grendel Lajos (1999), Méhes György (2002) Fejtő Ferenc (2003), Tőzsér Árpád (2004) kitüntetésével. Néhány más esetben – is-

mét csak az egyébként elismerésre méltó tényleges teljesítménytől függetlenül – konkrétan is kimutathatók közvetlen összefüggések a fennálló politikai kurzusokkal. Ilyenek pl. a Horn-kormány időszakában Kertész Imre, Madaras József, Petri György, Ráday Mihály; az Orbán-kormány alatt Eperjes Károly, Kerényi Imre, Mészöly Dezső, Nagy Gáspár, Szervátiusz Tibor Kossuth-díjai. A Medgyessy-, majd a Gyurcsány-kormány idején pedig Bálint András, Eörsi István, Fischer Iván, Görgy Gábor tekinthetők e körbe tartozóknak. Mind közül kiemelkedik azonban a 2002-ben kitüntetett Ferenczy-Kovács Attila díjának indoklása, amely szerint azt többek között a Terror Háza kivitelezéséért kapta. Ilyen típusú közvetlen politikai indoklásra 1990 óta nincs hasonló példa.

Ma már tudjuk, hogy a Kádár-korszakban az ideológiai szintjén megfogalmazott iránymutatásoktól és elvárásoktól függetlenül az elismerések rendszere egyenes vonalú egyenletes képet mutat. Különösen a 60-as évek közepétől a szisztéma kiszámíthatóvá vált, s a fokozatosság elve alapján a művészeti-tudományos teljesítmények értékelése betagozódott egy hierarchikus felépítménybe. Ezáltal nehezebbé vált a kiugró teljesítmények elismerése, viszont a politika számára lehetővé tette a hosszú távú tervezést. A különleges tehetségek számára ez a módszer természetesen elfogadhatatlan volt, ám az értelmiség egészében magáévá tette. A kitüntetési rendszer, s általa a politikai rendszer legitímálódott. A politikai rendszerváltozás után a kép sok tekintetben tisztult, ám az egyes irányzatokhoz kötődő tudósok, művészek „jutalmazása” – mint látható – nem vészett ki a gyakorlatból.

(Kossuth-, Állami és Széchenyi-díjasok 1948-2008, I-II. kötet, szerkesztette: Gyuricza Péter, Mórity Rita, Szalay Antal, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008)